

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 72 – 2021

1–4

SUMAR

STUDII

RENATA-GABRIELA TATOMIR, Un fragment de sarcofaș egiptean din colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”	5
GABRIELA FILIP, Geme romane în context medieval și modern	57
GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU, Genetics and archaeology: how interdisciplinary practices lead to the racialization of ancestry.....	75
LETIȚIA COSNEAN NISTOR, Castelul Bethlen din Criș (jud. Mureș) în arhiva Direcției Monumentelor Istorice	109
ANDREI MĂGUREANU, ADINA BORONEANȚ, DESPINA MĂGUREANU, MEDA TODERAȘ, Reidentificarea unui monument bucureștean: capela Palatului Știrbey de pe Calea Victoriei	137

NOTE ȘI DISCUȚII

DRAGOȘ MĂNDESCU, CRISTIAN EDUARD ȘTEFAN, Un pumnal cu nervură mediană pronunțată de la Hârtiești (jud. Argeș)	165
IULIAN BÎRZESCU, O inscripție în alfabet atic pe un fragment ceramic de la Histria	177
DRAGOȘ HĂLMAGI, <i>Epigraphica tomitana</i> (II).....	183
FLORINA PANAIT-BÎRZESCU, Un relief cu reprezentarea lui Herakles de la Histria	201

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronica epigrafică a României (XL, 2020)	209
---	-----

IN MEMORIAM

Gheorghe Baltag (<i>Radu Harhoiu</i>).....	257
Alexandru Avram (<i>Mircea Victor Angelescu</i>).....	261

SCIVA, tomul 72, nr. 1–4, București, 2021, p. 1–280

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Ion Mareș, Siret – „Dealul Ruina”. Așezarea fortificată din epoca timpurie a fierului. Cu un studiu despre cultura Gáva-Holíhrady în Podișul Sucevei de Attila László, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2019, 461 p. (Carol Kacsó)	267
Ioan Stanciu, Malvinka Urák, Adrian Ursuțiu, O nouă așezare medievală timpurie din partea sud-vestică a României – Giarmata – „Baraj”, jud. Timiș. Alături de o examinare a locuirii medievale timpurii din Banatul românesc (secolele VII–IX/X), Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 18, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021 (Erwin Gáll, Florin Mărginean)	272
ABREVIERI	277

ÉTUDES ET RECHERCHES
D'HISTOIRE ANCIENNE
ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 72 – 2021

1–4

SOMMAIRE

ÉTUDES

RENATA-GABRIELA TATOMIR, An Egyptian fragment of sarcophagus in the collection of the “Vasile Pârvan” Institute of Archaeology	5
GABRIELA FILIP, Roman gemstones in medieval and modern context	57
GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU, Genetics and archaeology: how interdisciplinary practices lead to the racialization of ancestry.....	75
LETIȚIA COSNEAN NISTOR, The Bethlen noble residence from Criș (Mureș county) in the Historical Monuments Direction Archive	109
ANDREI MĂGUREANU, ADINA BORONEANȚ, DESPINA MĂGUREANU, MEDA TODERAȘ, The reidentification of a monument in Bucharest: the Chapel of the Știrbey Palace on Calea Victoriei	137

NOTES ET DISCUSSIONS

DRAGOȘ MĂNDESCU, CRISTIAN EDUARD ȘTEFAN, A dagger with prominent midrib from Hârtiești (Argeș county)	165
IULIAN BÎRZESCU, An Attic ceramic inscription from Histria.....	177
DRAGOȘ HĂLMAGI, <i>Epigraphica tomitana</i> (II).....	183
FLORINA PANAIT-BÎRZESCU, A relief depicting Herakles from Histria	201

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, <i>Cronique épigraphique de la Roumanie</i> (XL, 2020).....	209
--	-----

IN MEMORIAM

Gheorghe Baltag (<i>Radu Harhoiu</i>).....	257
Alexandru Avram (<i>Mircea Victor Angelescu</i>).....	261

COMPTES RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Ion Mareş, Siret – „Dealul Ruina”. Aşezarea fortificată din epoca timpurie a fierului. Cu un studiu despre cultura Gáva-Holíhrady în Podişul Sucevei de Attila László, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2019, 461 p. (Carol Kacsó).....	267
Ioan Stanciu, Malvinka Urák, Adrian Ursuţiu, O nouă aşezare medievală timpurie din partea sud-vestică a României – Giarmata – „Baraj”, jud. Timiş. Alături de o examinare a locuirii medievale timpurii din Banatul românesc (secolele VII–IX/X), Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 18, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021 (Erwin Gáll, Florin Mărginean).....	272
ABRÉVIATIONS.....	277

GEME ROMANE ÎN CONTEXT MEDIEVAL ȘI MODERN

GABRIELA FILIP*

Rezumat: O discuție specială se poate purta pe seama utilizării pietrelor gravate romane în Evul Mediu și în epoca modernă. Acestea erau descoperite, de cele mai multe ori, din întâmplare, mai ales în urma lucrărilor agricole. Fiind uneori încastrate în inele realizate din materiale prețioase, erau cu atât mai valoroase, atât ca simple podoabe, cât și pentru caracterul lor de sigiliu. Articolul se concentrează asupra prezenței acestor piese în sudul României (cu precădere în Oltenia și Muntenia).

Cuvinte-cheie: gemă, inel, sigiliu, roman, medieval, modern, Oltenia, Muntenia

Atracția exercitată de Antichitatea greco-romană, mai precis de artefactele acestei epoci, a fost și este una foarte mare. Cu deosebire, ruinele orașului *Romula* au atras atenția încă din Evul Mediu și, mai cu seamă, în epoca modernă, fiind desemnate drept *curțile lui Ler împărat*¹ sau *Antina*². Prima dintre aceste categorisiri îi aparține lui Dimitrie Cantemir, iar cea de-a doua contelui Luigi Ferdinando Marsigli. Cu privire la cel din urmă, se cuvine a invoca aici întregul text, după cum urmează: „[...]se găsesc, în sfârșit, pe malul Oltului, urmele unui foarte mare oraș, cărora cei de azi le-au dat numele de Antina. Ceea ce este mai deosebit sunt mai multe forturi patrulate, construite în întregime din cărămizi... Printre aceste lucrări șerpuieste micul râu Teglui (Teslui, n.n.), iar celelate două drumuri, dintre care unul vine de la un turn de la Dunăre (Islaz, n.n.) și altul de la Gieli (Celei, n.n.), după care se unesc, trec de asemenea prin acest loc. N-am crezut necesar să adaug la desenul planului meu mulțimea ruinelor și resturilor de edificii ce se văd risipite aici, mulțumindu-mă să le semnaliez, întrucât ele ne fac cunoscut că în acest loc a fost odinioară o colonie foarte importantă a romanilor[...]”³.

Toate aceste edificii, împreună cu descoperirile de monede sau de alte obiecte, au devenit subiectul unor mituri sau legende care au supraviețuit până în zilele noastre. Astfel, pe lângă construcțiile de seamă ale capitalei provinciei *Dacia Inferior*, și drumurile care o legau de restul provinciei trebuie să fi atras atenția. De pildă, drumul care intra în oraș dinspre sud, de la *Sucidava*, a fost numit „Drumul Domnului de

* Muzeul Olteniei, Craiova; e-mail: gabryela1982@yahoo.com.

¹ Cantemir 1981, p. 94.

² Marsigli 1726, fig. XL.

³ Marsigli 1726, p. 69.

Rouă”, iar cel dinspre vest, „Drumul Muierii”. În sfârșit, drumul de pe valea Oltului, care pornea de la Islaz spre nord, era cunoscut, pe bună dreptate, drept „Drumul lui Traian”.

*

Revenind la tema propusă discuției, principala utilitate a gemelor romane în Evul Mediu și în epoca modernă era generată de prezența unor simboluri și reprezentări pe suprafața lor. Acest aspect le conferea posibilitatea de a fi folosite ca sigilii⁴ și, deseori, au fost descoperite inele de producție medievală care au geme romane încastate în șaton, fiind identificate în acest sens și într-o serie de documente, precum scrisori sau foi de zestre⁵. Descoperite în număr mare la *Romula*, piesele, ca urmare a frecvenței lor reutilizări ulterioare, au primit denumirea de „antice”⁶.

În cele ce urmează, vor fi prezentate câteva exemple de acest fel, care atestă utilizarea gemelor romane în Evul Mediu și în epoca modernă, cu precădere în Oltenia, dar și în Muntenia, atât sub forma artefactelor (inele, cele mai multe cu rol sigilar), cât și a menționării și utilizării lor în documente scrise.

Prima situație de acest gen este întâlnită în anul 1577, când Dobromir, mare ban al Craiovei la acea dată, folosea un inel sigilar cu o gemă decorată cu o reprezentare de cap feminin în profil⁷ (fig. 1). Este dificil de identificat personajul redat pe gema inelului sigilar al lui Dobromir; este drept că nici calitatea imaginii publicate nu este cea mai bună. Nici despre locul de proveniență nu se poate spune absolut nimic; practic, gema utilizată de banul Dobromir putea proveni din oricare sit roman al Olteniei. Reținem aici ideea folosirii gemelor romane ca sigilii în Evul Mediu.

Este de notorietate cazul inelului lui Tudor Vladimirescu (fig. 2), despre care se cunoștea faptul că, la finele secolului al XIX-lea, se afla în colecția familiei Caletzeanu⁸. În literatura de specialitate se menționează că a fost împodobit cu o gemă romană montată în aur⁹. Accesul direct la piesa aflată astăzi la Muzeul Militar Național „Ferdinand I” din București ne-a permis constatarea că piesa a fost realizată, de fapt, din argint. În ceea ce privește gema romană, aceasta este de formă ovală, lucrată dintr-o piatră semiprețioasă de culoare verde (matostat?), prin gravare în adâncime și șlefuire; pe suprafața sa au fost incizate siluetele a două personaje, redată afrontat. Dimensiuni: 13 × 16 mm. Grație acestor reprezentări incizate, inelul a putut fi folosit și drept sigiliu.

Se poate observa cu ușurință faptul că cele două personaje se diferențiază prin costumație și postură. Cel din dreapta privitorului reprezintă, fără îndoială, o femeie

⁴ Tudor 1967, p. 225.

⁵ Vezi, mai recent, Marinoiu, Hamat 2020, p. 241 și notele 109–114.

⁶ Tudor 1960, p. 379.

⁷ Vîrtosu 1950, p. 147 și fig. 1 (după Tudor 1960, p. 379).

⁸ Aricescu 1873, nr. 9, p. 172–173, *non vidi* (după Vîrtosu 1941, p. VIII, nota 3).

⁹ Metzulescu 1941, p. 138, fig. III; Vîrtosu 1941, p. VIII.

Fig. 1. Sigiliul lui Dobromir, ban al Craiovei (după Vârtosu 1950).

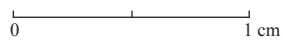

Fig. 2. Inelul lui Tudor Vladimirescu (Muzeul Militar Național „Ferdinand I”, București).

îmbrăcată într-un veșmânt lung, drapat și prevăzut cu mâneci. Pe cap poartă un coif, iar cu brațul stâng susține o lance. Atitudinea acesteia este una relaxată, statică. Al doilea personaj reprezintă imaginea unui bărbat, redat în mișcare, fapt sugerat de dinamica veșmântului lung pe care acesta îl poartă. Cu mâna dreaptă, lăsată lejer să cadă pe lângă corp, ține un obiect neclar. Brațul drept este flexat de la cot și ridicat la nivelul capului, în fața femeii.

În sfârșit, nu poate fi luată în calcul ipoteza conform căreia ar fi vorba despre o reprezentare a zeiței *Victoria (Nike)*¹⁰, întrucât personajului îi lipsesc aripile, element caracteristic zeiței *Victoria* în iconografia artistică clasică. Însă identificarea personajului feminin cu zeița *Minerva (Atena)* este clară, dacă ținem cont de atributele, coiful și lancea, bine conturate prin gravare. Mai dificil este de stabilit identitatea personajului masculin care o însoțește pe aceasta. Se poate sugera varianta unui sacerdot sau a unui împărat.

O altă situație, ilustrativă în privința utilizării unor geme romane ca sigilii în Evul Mediu, a fost constatată cu ocazia săpăturilor arheologice vizând monumente și necropole aparținând acestei epoci.

Două inele cu geme romane au fost descoperite ca urmare a săpăturilor arheologice desfășurate în anul 1957 la **vechea biserică din Retevoiești, jud. Argeș**¹¹. Mai multe morminte, datând din secolele XIV–XVIII, au fost puse în evidență în pronaosul bisericii, însă reținem aici doar pe cele în al căror inventar au fost descoperite inele decorate cu geme antice.

Astfel, în mormântul nr. 15, a fost descoperit un inel din argint cu decor incizat, realizat în maniera secolului al XV-lea, cu diametrul de 30 mm. Inelul are încastrat, în șatonul de formă ovală, o gemă romană, care măsoară 9 × 6 mm, lucrată într-o piatră semiprețioasă bicoloră¹² (fig. 3). Pe suprafața gemei a fost gravată imaginea a două mâini unite – *dextrarum iunctio*¹³.

Al doilea inel cu gemă romană (fig. 4) a fost descoperit în mormântul nr. 20 și a fost lucrat din aur¹⁴. Veriga inelului formează corp comun cu șatonul, în care a fost montată o gemă de formă ovală, lucrată în carneol de culoare roșie-cărămizie. Pe suprafața acesteia se poate distinge silueta lui *Iupiter (Zeus)*, stând pe un tron și ținând în mâna dreaptă întinsă o mică *Victoria*. La picioarele zeului se află un mic altar, ale cărui flăcări par că ating brațul acestuia. Gravarea pietrei este curată, clară, fără erori de execuție.

Săpăturile arheologice efectuate în anul 1987 la **mănăstirea Tutana, jud. Argeș**, au oferit informații interesante cu privire la datarea și planul bisericii

¹⁰ Vîrtosu 1941, p. VIII.

¹¹ Popescu, Rosetti 1959.

¹² Popescu, Rosetti 1959, p. 711, fig. 14/1 a–b. Piesa se află în colecția de istorie medievală a Muzeului Județean Argeș, cu numărul de inventar F.217.

¹³ Vezi Ricks 2006. De reținut și recenta, dar inedita, teză de master: Baillargeon 2013. Pentru o analogie recentă (la Drăguțești, jud. Gorj), pentru acest tip de reprezentare, cu discuția asupra motivului, vezi Marinoiu, Hamat 2020, p. 239–240, 243, 255, pl. 3/8.

¹⁴ Popescu, Rosetti 1959, p. 712, fig. 14/4 a–c.

Fig. 3. Inel medieval din argint cu gemă romană, mormântul nr. 15, vechea biserică din Retevoiești, jud. Argeș (foto I. Dumitrescu, I. Dobre).

Fig. 4. Inel medieval din aur cu gemă romană, mormântul nr. 20, vechea biserică din Retevoiești, jud. Argeș (foto I. Dumitrescu, I. Dobre).

așezământului monahal¹⁵. Cu această ocazie, au fost descoperite în interiorul bisericii șase morminte medievale. Cel care atrage atenția este mormântul nr. 4, singurul care conține în inventarul său un inel realizat din aur, împodobit cu gemă romană¹⁶ (fig. 5). Inelul prezintă un decor compus din motive vegetale și florale, caracteristic secolelor

Fig. 5. Inel medieval din aur cu gemă romană, mormântul nr. 4, biserica Mănăstirii Tutana, jud. Argeș (foto I. Dumitrescu, I. Dobre).

¹⁵ Cristocea, Oprescu 1988.

¹⁶ Cristocea, Oprescu 1988, p. 49, fig. 14.

XIV–XV. Șatonul conține încastrată o piatră semiprețioasă, cel mai probabil un *nicolo* (o calcedonie bicoloră). Pe gemă este gravată imaginea unui Satir, redat nud și în mișcare spre stânga. Brațul drept, flexat de la cot, îl ține ridicat la nivelul capului. Cu mâna stângă susține un *pedum*. Un ciorchine de strugure atârnă de antebrațul drept, iar la picioarele personajului se poate observa un vas de tip *oenochoe*.

Cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate în **biserica Mănăstirii Valea, jud. Argeș**¹⁷, au fost descoperite în pronaosul acesteia mai multe morminte de înhumație, datând din secolul al XVI-lea. Inventarul mormintelor este cu totul deosebit și, rezumându-ne strict la subiectul acestei contribuții, menționăm două inele realizate din aur (descoperite în două morminte distincte), ambele împodobite cu geme romane.

Primul dintre cele două inele din aur¹⁸ (fig. 6) este de formă aproximativ circulară și are greutatea de 13,75 g. Veriga face corp comun cu șatonul, în care a fost încastrată o gemă de formă ovală (15 × 11 mm), realizată din carneol de culoare roșie. Dacă personajul redat pe suprafața gemei poartă în mâna dreaptă un trident, atunci avem de-a face cu o reprezentare de gladiator *Retiarius*, care lupta echipat astfel¹⁹.

Al doilea inel descoperit în biserica Mănăstirii Valea²⁰ (fig. 7) este de formă circulară, cântărește 9,85 g și, la fel ca în cazul anterior, veriga face corp comun cu șatonul de formă octogonală. Gema a fost realizată din carneol și măsoară 11,3 × 8 mm. Pe suprafața gemei a fost redat un personaj feminin, care ține în mâna stângă un instrument muzical (*sistrum*). Regretata doamnă Lucia Țeposu-Marinescu considera că ar putea fi vorba despre o reprezentare a unei dansatoare (*sistra*)²¹. Nu trebuie însă

Fig. 6. Inel medieval din aur cu gemă romană, mormântul nr. 1, Biserica Valea, jud. Argeș (după Cristocea, Păduraru, Dumitrescu 2014, p. 14).

¹⁷ Cristocea, Păduraru, Dumitrescu 2014.

¹⁸ Cristocea, Păduraru, Dumitrescu 2014, p. 12–16.

¹⁹ Identificarea acestei geme, ca și a următoarei (de la fig. 7), aparține regretatei doamne Lucia Țeposu-Marinescu și lui Liviu Petculescu (vezi Cristocea, Păduraru, Dumitrescu 2014, p. 17, nota 13).

²⁰ Cristocea, Păduraru, Dumitrescu 2014, p. 16–18.

²¹ Vezi Cristocea, Păduraru, Dumitrescu 2014, p. 17, nota 13.

Fig. 7. Inel medieval din aur cu gemă romană, mormântul nr. 2, Biserica Valea, jud. Argeș (după Cristoceă, Păduraru, Dumitrescu 2014, p. 17).

exclusă posibilitatea ca subiectul gravat să redea imaginea zeiței Isis, ilustrată aici într-o variantă iconografică des întâlnită în gliptica romană din Imperiu.

Alte trei inele sigilare decorate cu gеме romane au fost descoperite în morminte datate în secolele XV–XVI, în cadrul unor cercetări arheologice preventive desfășurate în anul 2018, în **necropola de lângă satul Aluniș, comuna Căpreni, jud. Gorj**²². Din punct de vedere iconografic, gемеle pot fi datate în secolele I–III p.Chr.²³.

Primul inel medieval cu gemă²⁴ (fig. 8), descoperit în mormântul nr. 746, este confecționat din aur. Gema, cu diametrul de 12 mm, a fost realizată dintr-o piatră semiprețioasă (cornalină sau carneol), de formă ovală. Inelul, având în vedere dimensiunile, pare a fi aparținut unui bărbat.

Pe suprafața gemei a fost gravată o reprezentare a zeului *Cronos (Saturnus)*, în poziție ghemuită, spre stânga, șezând pe un postament realizat din două lespezi suprapuse; în mâna dreaptă ține o seceră, iar în stânga spice de grâu. În fața zeului a fost redat un arbore îndoit²⁵. Reprezentarea gravată este, fără îndoială, una de excepție. Nu sunt multe analogii pentru astfel de reprezentări în Dacia²⁶, dar sunt frecvente mai

²² Marinoiu, Hamat 2020, p. 230–231 și notele 9–10, p. 235–239, 243, 255, pl. 3/5–7. Necropola a fost datată în secolele XV–XX (Marinoiu, Hamat 2020, p. 230 și nota 9), ceea ce explică o serie de ezitări de încadrare a complexelor funerare: vezi menționarea tuturor celor trei morminte ca datând din secolele XV–XVI (Marinoiu, Hamat 2020, p. 243), dar și precizarea că al treilea inel sigilar ar putea fi modern (Marinoiu, Hamat 2020, p. 239). Toate cele trei piese se încadrează, însă, specificului prezentei contribuții.

²³ Marinoiu, Hamat 2020, p. 236, 238.

²⁴ Marinoiu, Hamat 2020, p. 235–236, 243.

²⁵ Pentru o altă părere, vezi Marinoiu, Hamat 2020, p. 236.

²⁶ Vezi o piesă similară la Gramatopol 2000, p. 117, nr. 18.

Fig. 8. Inel medieval din aur, mormântul nr. 746, necropola de la Căpreni, cu gemă (intalie) romană, reprezentând pe *Cronos* Secerătorul (foto V. Marinoiu).

ales în Siria²⁷, fiind piese cu destinație magică, folosite în magia medicală, „pentru vindecarea șalelor”²⁸.

Al doilea inel medieval cu gemă²⁹ (fig. 9), descoperit în mormântul nr. 281, a fost realizat din argint și are formă ovală. Dimensiunile gemei sunt $9,7 \times 7,7$ mm. Gema a fost realizată din cornalină roșiatică translucidă, are formă ovală și ar putea fi catalogată în categoria gemelor cu utilizări în practicile magice³⁰. Pe suprafața gemei a fost redată Diana, stând în picioare, cu coif pe cap și mantie, mergând spre stânga,

²⁷ Dellate, Derchain 1964, p. 196–200, nr. 261–269.

²⁸ Nemeti 2007, p. 293.

²⁹ Marinoiu, Hamat 2020, p. 237, 243.

³⁰ Dellate, Derchain 1964, p. 179–183, nr. 236–240.

Fig. 9. Inel medieval din argint, mormântul nr. 281, necropola de la Căpreni, cu gemă (intalie) romană reprezentând-o pe zeița vânătorii, Diana (foto V. Marinoiu).

ținând în mâna dreaptă arcul, iar mâna stângă este întinsă spre o căprioară aflată în fața zeiței. În însemnările de pe papirusurile magice egiptene se menționează faptul că gemele gravate cu imaginea zeiței redată în picioare, însoțită de o căprioară, erau folosite în magia medicală, anume pentru vindecarea rănilor³¹.

Cel de-al treilea inel cu gemă³² (fig. 10), descoperit în mormântul nr. 723, datând, posibil, din epoca modernă, este un inel sigilar, realizat din bronz, prin turnare, care are încastrată, pe o placă ovală, o intalie romană din cornalină gravată (fisurată ulterior), care redă imaginea capului lui *Hercules*, purtând pe cap blana leului din Nemea³³.

³¹ Nemeti 2007, p. 293.

³² Marinoiu, Hamat 2020, p. 237, 243.

³³ Pentru o părere mai nuanțată, trimitând la reprezentările capului reginei Omphale, vezi Marinoiu, Hamat 2020, p. 239.

Fig. 10. Inel medieval/modern din bronz, mormântul nr. 723, necropola de la Căpreni, cu gemă romană încastată, reprezentându-l pe *Hercules* cu blana leului din Nemeea pe cap (foto V. Marinoiu).

În ceea ce privește reutilizarea gemelor în contextul epocii moderne, menționăm o serie de documente ilustrative în acest sens. Astfel, în anul 1806, Maria, Logofeteasa din Romanați, menționa explicit pe foaia de zestre a nepoatei sale, Safta, *un inel de aur cu o antică*³⁴ (fig. 11). În privința locului de proveniență al acestei geme, nu putem decât să presupunem că ar fi vorba despre un sit roman, precum *Romula*, *Sucidava* sau *Orlea*.

În anul 1867, un anume I. Ipceanu din Turnu Severin a expedit o scrisoare către Stan Paliu, din localitatea Corlate³⁵, al cărei conținut nu interesează discuția de față³⁶ (fig. 12/a). Reținem însă faptul că scrisoarea a fost sigilată cu o pecete imprimată

³⁴ Donat 1932, p. 70.

³⁵ Petolescu 2017, p. 288–291, pl. LXIV/3.

³⁶ Documentul, care s-a aflat în arhiva Nicolăescu-Ploșor, a ajuns în posesia Emiliei Doruțiu-Boilă, ulterior fiind donat familiei Petolescu.

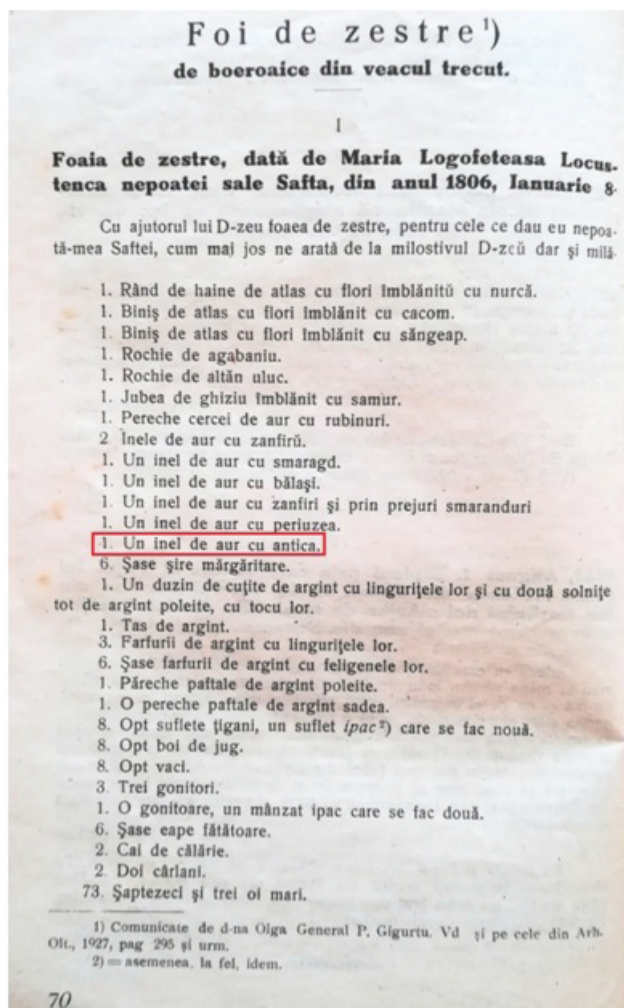

Fig. 11. Menționarea unui inel din aur „cu antică” într-o foaie de zestre (după Donat 1932).

în ceară roșie, pentru a cărei realizare a fost utilizată o gemă romană (fig. 12/b), de formă ovală, cu dimensiunile de 11 × 8 mm. Pe gemă a fost reprezentat *Sol* în *quadriga*, ținând cu mâna dreaptă hățurile cailor redați lateral (câte doi, de o parte și de alta) și brațul stâng ridicat, în semn de salut sau adorație. Pe cap poartă o cunună de raze, în timp ce o mantie îi flutură pe umeri (fig. 13).

Divinitate de origine orientală, *Sol* este prezent în gliptica romană pe toată perioada Imperiului³⁷, însă a cunoscut apogeul la începutul secolului al III-lea, odată cu

³⁷ Vezi Milcheva 1980, p. 45, nr. 57 și 58; Pollio 2018, p. 66.

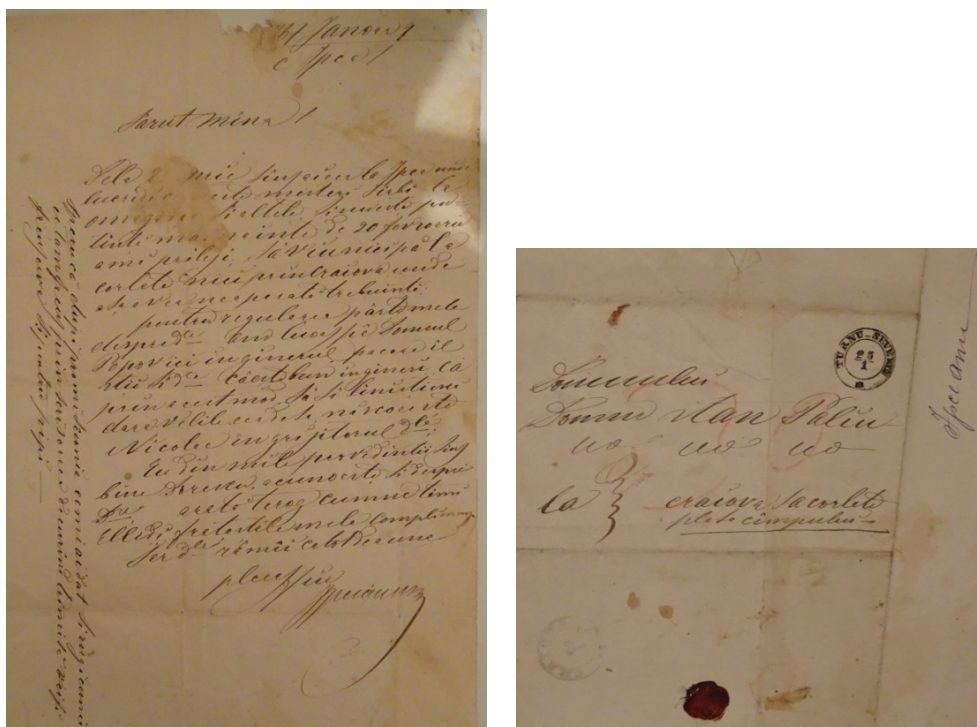

Fig. 12. Scrisoarea lui I. Ipeanu din Turnu Severin către Stan Paliu din Corlate. a. pagina inițială; b. pagina finală, cu semnătura lui I. Ipeanu și sigiliul din ceară roșie, imprimată cu o reprezentare de pe o gemă romană.

domnia împăratului *Elagabalus* (218–222) și a continuat până în vremea lui Aurelian³⁸ (270–275). De la *Romula* provin șase pietre romane gravate cu imaginea zeului *Sol*, ilustrat în ipostaze iconografice distincte: bust, în picioare sau în *quadriga*³⁹.

*

Am enumerat mai sus câteva cazuri explicite, când personaje de seamă sau simpli particulari au utilizat, în Evul Mediu și în epoca modernă, geme romane pentru a sigila corespondența sau alte acte. Cu siguranță mai există și altele, care, din diverse motive, nu au beneficiat de lumina tiparului ori se află în colecții particulare sau în

³⁸ Najdenova 1998.

³⁹ Publicate în Tudor 1935, p.31–47, nr. 67, fig. 19/11 și fig. 21/j, nr. 66, fig. 19/3; Tudor 1936, p. 208, nr. 14, Tab. VII/9; Tudor 1958, fig. 28/3, 11; Tudor 1967, p. 17, nr. 37, fig. 3/19 și 4/1, p. 221, nr. 52, fig. 5/12; Tudor 1968, fig. 35/19; Tudor 1976, p. 210, fig. 80; Tudor 1978, fig. 33/19; Tătulea 1994, fig. 36/14, fig. 37/3, 14; Petolescu 2000; Petolescu 2017, p. 288, pl. LXIV; Filip 2020, pl. I.

Fig. 13. Pecetea imprimată în ceară roșie de pe scrisoarea lui I. Ipceanu.

depozite muzeale, fiind uitate, și la care nu am avut acces până în momentul de față. Motiv pentru care îmi propun ca pe viitor să revin asupra acestui subiect deopotrivă interesant și important.

BIBLIOGRAFIE

- Aricescu 1873 C.D. Aricescu, *Despre sabia și sigilul lui Tudor Vladimirescu*, Columna lui Traian 4, 9, 1873, p. 172–173, *non vidi*.
- Baillargeon 2013 D. Baillargeon, *Marriage or a Multiplicity of Meanings? The Dextrarum Iunctio on Roman and Early Christian Funerary Monument*, teză de master inedită, University of Calgary, 2013.
- Cantemir 1981 D. Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, București, 1981.
- Cristocea, Oprescu 1988 S. Cristocea, C. Oprescu, *Cercetările arheologice de la Mănăstirea Tutana (jud. Argeș) și problema încadrării tipologice a unui nou triconc de la cumpăna anilor XIV–XV*, RMM–MIA19, 2, 1988, p. 45–58.

- Cristocea, Păduraru, Dumitrescu 2014 S. Cristocea, M. Păduraru, I. Dumitrescu, *Cercetările arheologice din biserica mănăstirii Valea, jud. Argeș (campania 2012)*, Argesis 23, 2014, p. 7–24.
- Dellate, Derchain 1964 A. Dellate, Ph. Derchain, *Les intailles magiques gréco-egyptiennes*, Paris, 1964.
- Donat 1932 I. Donat, *Documente moșnenești din Orodel-Dolj*, Arhivele Olteniei 11, nr. 59–60, ianuarie-aprilie, 1932, p. 64–80.
- Filip 2020 G. Filip, *A New Representation of God Sol on a Gemstone from Romula*, în D. Aparaschivei, G. Bilavschi, L. Pârnău (eds.), *Varia Archaeologica (I). Tradiție și inovație în cercetarea arheologică din România și Republica Moldova*, Cluj-Napoca, 2020, p. 245–249.
- Gramatopol 2000 M. Gramatopol, *Arta romană în România*, București, 2000.
- Marinoiu, Hamat 2020 V. Marinoiu, A.C. Hamat, *Piese de gliptică romană aflate în colecția Muzeului Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu”, din Târgu Jiu*, Banatica 30, 1, 2020, p. 229–256.
- Marsigli 1726 L.F. Marsigli, *Danubius Pannonicus Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. Com. Marsili, Socio Regiarum Societatum Parisiensis, Londinensis*, vol. II, Hagae Comitum et Amstelodami, 1726.
- Metzulescu 1941 A. Metzulescu, *Steagul lui Tudor Vladimirescu*, Oltenia 2, 1941, p. 134–138.
- Milcheva 1980 D.A. Milcheva, *Antike Gemmen und Kameen aus dem Archäologischen Nationalmuseum Sofia*, Sofia, 1980.
- Najdenova 1998 V. Najdenova, *Nouvelles évidences sur le culte de Sol Augustus à Novae (Mésie Inférieure)*, în *Les empereurs illyriens. Actes du colloque de Strasbourg (11–13 octobre 1990) organisé par le Centre de Recherche sur Europe centrale*, Strasbourg, 1998, p. 171–178.
- Nemeti 2007 S. Nemeti, *Magia în Dacia Romană. II. Geme magice din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române*, Revista Bistriței 21, 1, 2007, p. 293–296.
- Petolescu 2000 C.M. Petolescu, *O pecete după o gemă antică din Oltenia*, Oltenia 12, 2000, p. 127–129.
- Petolescu 2017 C.M. Petolescu, *Daco-Moesica. Studii de numismatică și gliptică*, București, 2017.
- Pollio 2018 T.N. Pollio, *Ancient Rings. An Illustrated Collector's Guide*, Carolina de Nord, 2018.
- Popescu, Rosetti 1959 D. Popescu, D.V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Retevoiești (r. Curtea de Argeș, reg. Pitești)*, MCA 6, 1959, p. 703–715.
- Ricks 2006 S.D. Ricks, *Dexiosis and Dextrarum Iunctio: The Sacred Handclasp in the Classical and Early Christian World*, în *Review of Books on the Book of Mormon 1989–2011*, vol. 18, nr. 1, Provo, Utah, 2006, p. 431–436.
- Tătulea 1994 C.M. Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994.
- Tudor 1935 D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, BCMI 28, 83, ianuarie-martie, 1935, p. 31–48.

- Tudor 1936 D. Tudor, *Geme din Romula și Sucidava*, CNA 12, 1936, p. 205–215.
- Tudor 1958 D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a II-a, București, 1958.
- Tudor 1960 D. Tudor, *Șapte pietre gravate romane descoperite la Celei și Orlea (r. Corabia)*, SCN 3, 1960, p. 375–382.
- Tudor 1967 D. Tudor, *Pietrele gravate descoperite la Romula*, Apulum 6, 1967, p. 209–229.
- Tudor 1968 D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a III-a, București, 1968.
- Tudor 1976 D. Tudor, *Arheologia romană*, București, 1976.
- Tudor 1978 D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a IV-a, București, 1978.
- Vîrtosu 1941 E. Vîrtosu, *Mărturii noi din viața lui Tudor Vladimirescu*, București, 1941.
- Vîrtosu 1950 E. Vîrtosu, *Mari dregători din Țara Românească și Moldova, în sigiliile secolelor XVII–XVIII*, SCIM 1, 1950, p. 140–155.

ROMAN GEMSTONES IN MEDIEVAL AND MODERN CONTEXT

ABSTRACT

A special discussion can be made about the use of Roman engraved stones during the Middle Ages and Modern era. They were most often discovered by chance, especially as a result of agricultural work. Being sometimes embedded in rings made of precious metals, they were even more valuable.

The main utility of Roman gemstones in the Middle Ages and in the Modern era was generated by the presence of symbols and representations on their surface. This aspect allowed the use of Roman gems for the production of rings in the medieval period, some of which with sealing value.

The paper presents some examples which attest the use of Roman gemstones in the Middle Ages and in the Modern era.

The first situation of this kind is encountered in 1577, when Dobromir, a high official of Craiova at that time, used a sealing ring with a gemstone decorated with a representation of a female head in profile (fig. 1). The case of Tudor Vladimirescu's ring, which was adorned with a Roman gemstone, is also notorious for its use as a seal (fig. 2).

Other contexts for the use of Roman gemstones as seals in the Middle Ages were documented by archaeological excavations. In the inventory of two tombs located at the church from Retevoiești, Argeș County, rings made in the manner of the 15th century were discovered. In the oval-shaped frame can be distinguished a Roman gemstone carved in a two-tone semiprecious stone (fig. 3) and a Roman gemstone, oval in shape, made of red carnelian (fig. 4). Archaeological excavations carried out in 1987 at Tutana Monastery, Argeș County, provided interesting information on the dating and plan of the church of the monastic settlement. On this occasion, six medieval tombs were discovered inside the church. The one that attracts attention is the tomb no. 4, the only one that presented in its inventory a ring made of gold, adorned with a Roman gemstone (fig. 5). At the Church Valea, Argeș County, in two 16th century tombs, gold rings with Roman gemstones were discovered (fig. 6–7). The medieval cemetery near the village of Aluniș, Căpreni commune, Gorj County, provided three rings adorned with Roman gemstones, one made of gold (fig. 8), one made of silver (fig. 9), and one made of bronze (fig. 10).

Some documents from the 19th century are attesting the reutilisation of the Roman gemstones, especially as seal ring jewellery.

In 1806, Maria, Logofeteasa (overseer's wife) from Romanați, wrote, on the dowry sheet of her niece Safta, *a gold ring with an antique* (fig. 11). The mention is very explicit, as a result, we are definitely dealing with a Roman gemstone.

In 1867, a letter was sent from Turnu Severin, by a certain I. Ipceanu to Stan Paliu from Corlate. The letter was sealed with a mark printed in red wax, which was made with a Roman gemstone (fig. 12–13).

I have listed above only some explicit cases when prominent figures or simple individuals used, during the Middle Ages and the Modern era, Roman gemstones to seal correspondence or other documents.

Keywords: gemstone, ring, seal, Roman, medieval, modern, Oltenia, Muntenia

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. The seal of Dobromir, high official of Craiova (after Vârtosu 1950).

Fig. 2. The ring of Tudor Vladimirescu ("Ferdinand I" National Military Museum, Bucharest).

Fig. 3. Silver ring with a Roman gemstone, tomb no. 15, the old church from Retevoiești, Argeș County (photo by I. Dumitrescu, I. Dobre).

Fig. 4. Gold ring with a Roman gemstone, tomb no. 20, the old church from Retevoiești, Argeș County (photo by I. Dumitrescu, I. Dobre).

Fig. 5. Gold ring with a Roman gemstone, tomb no. 4, the church of Tutana Monastery, Argeș County (photo by I. Dumitrescu, I. Dobre).

Fig. 6. Gold with a Roman gemstone, tomb no. 1, the church of Valea Monastery, Argeș County (after Cristocea, Păduraru, Dumitrescu 2014).

Fig. 7. Gold with a Roman gemstone, tomb no. 2, the church of Valea Monastery, Argeș County (after Cristocea, Păduraru, Dumitrescu 2014).

Fig. 8. Gold ring, tomb no. 746, the Medieval cemetery at Căpreni, with a Roman gemstone, representing Cronos the Reaper (photo by V. Marinoiu).

Fig. 9. Silver ring, tomb no. 281, the Medieval cemetery at Căpreni, with a Roman gemstone, representing the goddess of hunting, Diana (photo by V. Marinoiu).

Fig. 10. Bronze ring, tomb no. 723, the Medieval and Modern cemetery at Căpreni, with a Roman gemstone, representing Hercules with the fur of the lion from Nemeea on his head (photo by V. Marinoiu).

Fig. 11. Mention of a gold ring "with antique" in a dowry sheet (after Donat 1932).

Fig. 12. Letter from I. Ipceanu from Turnu Severin to Stan Paliu from Corlate. a. the initial page; b. the final page, with Ipceanu's signature and the red wax seal printed with the representation made with a Roman gemstone.

Fig. 13. The seal printed in red wax on I. Ipceanu's letter.

ABREVIERI

ÄAT	Ägypten und Altes Testament: Studien zu Geschichte, Kultur und Religion Ägyptens und des Alten Testaments
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AD	Αρχαιολογικόν Δελτίον, Athens
AÉ	L'Année épigraphique, Paris, 1888–
AEM	Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Vienna, 1877–1897
AIAC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AJHG	American Journal of Human Genetics
AJPA	American Journal of Physical Anthropology
AmAnthr	American Anthropologist
AMMR	Anuarul Muzeului Marinei Române, Constanța
AnB	Analele Banatului, Timișoara
AnȘUIași	Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Antiquity	Antiquity, University of York
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchBulg	Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchRoz	Archaeologické Rozhledy, Praga
Argesis	Argesis. Muzeul județean Argeș, Pitești
Arhivele Olteniei	Arhivele Olteniei, Craiova
AUA–SH	Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, Alba Iulia
Banatica	Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BÉ	Bulletin épigraphique in REG, Paris, 1888 –
BIAB	Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, Sofia
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica, București
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
I.British Mus.	<i>The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum</i> , Oxford, 1874–1916
Byzantina	Byzantina. Annual review of the Centre for Byzantine Research, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki
I.Byzantion	A. Lajtar, <i>Die Inschriften von Byzantion. I. Die Inschriften</i> (IGSK 58), Bonn, 2000
CAH	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CCET	Zlatozara Gočeva, Manfred Oppermann, Nubar Hampartumian and Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović. <i>Corpus cultus equitis Thracii</i> . 5 vols. « Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain », 74,1-5. Leiden 1979-1984. Vol. I, Zlatozara Gočeva und Manfred Oppermann, eds., <i>Monumenta orae Ponti Euxini Bulgariae</i> (1979); II,1-2, Zlatozara Gočeva und Manfred Oppermann, <i>Monumenta inter Danubium et Haemum reperta. 1. Durostorum et vicinia, regio oppidi Tolbuhin, Marcianopolis et vicinia, regio oppidi Sumen</i> (1981) and ... 2. <i>Regio oppidi Targoviste, Abrittus et vicinia, Sexaginta Prista et vicinia, Nicopolis ad Istrum et vicinia. Novae</i> (1984): IV. Nubar Hampartumian. <i>Moesia Inferior</i>

	(<i>Romanian section</i>) and <i>Dacia</i> (1979); V, Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, <i>Monumenta intra fines Iugoslaviae reperta</i> (1982)
CepR	Constantin C. Petolescu, <i>Cronica epigrafică a României</i> , SCIVA, București
Chiron	Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
CIG	<i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i> , Berlin
CIGD	Ligia Ruscu, <i>Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum</i> , Debrecen, 2003
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin, 1863–
CIMRM	J.M. Vermaseren, <i>Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae</i> , 2 vol. 1956–1960
CIRB	V.V. Struve, <i>Corpus inscriptionum Regni Bosporani</i> , Moscow, 1965
CNA	Cronica Numismatică și Arheologică, București
Corinth VIII.3	J.H. Kent, <i>Corinth, VIII.3. The Inscriptions 1926–1950</i> , Princeton, 1966
Crisia	Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
CSA	Current Swedish Archaeology, Swedish Archaeological Society, Stockholm
Dacia	Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; Dacia N.S. (nouvelle série), Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Académie Roumaine, Institut d'archéologie « V. Pârvan », București
Das Altertum	Das Altertum, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin
DNP	H. Cancik, H. Schneider (ed.), <i>Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike</i> , Stuttgart, Weimar, 1996–2003
EAIVR	<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, A–C, D–L, M–Q</i> , București, 1994, 1996, 2000
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Epigraphica	Epigraphica. Periodico Internazionale di Epigraphia
Fortunatae	Fortunatae. Revista Canaria de Filología, Cultura y Humanidades Clásicas, Universidad de la Laguna, San Cristóbal, Tenerife, Spania
I.Hierapolis	W. Judeich, <i>Inchriften</i> , in C. Humann, C. Cichorius, W. Judeich, F. Winter, <i>Altertümer von Hierapolis</i> , Berlin, 1898, p. 67–180
IDR	<i>Inscriptiones Daciae Romanae – Inscriptiile Daciei romane</i> , colecție coordonată de Dionisie M. Pippidi și Ioan Iosif Russu, București, I. <i>Introducere istorică și epigrafică – Diplomele militare – Tăblițele cerate</i> (Ioan Iosif Russu), 1975; II. <i>Oltenia și Muntenia</i> (Grigore Florescu și Constantin C. Petolescu), 1977; III/1. <i>Dacia Superior. Zona de sud-vest</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Nicolae Gudea, Volker Wollmann și Milena Dușanić), 1977; III/2. <i>Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann), 1980; III/3. <i>Dacia Superior. Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului)</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Octavian Floca și Volker Wollmann), 1984; III/4. <i>Zona răsăriteană</i> (Ioan Iosif Russu), 1988; III/5 <i>Inscriptions d'Apulum</i> (deux fascicules, Ioan Piso), Paris, 2001 (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, XXIV); III/6. <i>Apulum – Instrumentum domesticum</i> , București, 1999 (Cloșca L. Băluță)
IDRE	Constantin C. Petolescu, <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)</i> , I–II, Bucarest, 1996–2000
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i> , Berlin, 1873–
IGB	Georgi Mihailov, <i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae</i> I–V, Sofia, 1956–1997

IGLR	Emilian Popescu, <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România</i> , București, 1976
ILD	Constantin C. Petolescu, <i>Inscripții latine din Dacia</i> , I–II, București, 2005–2016
ILS	Hermann Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlin, I (1892), II/1–2 (1906), III/1 (1914), III/2 (1916)
IMS I	M. Mirković, S. Dušanić, <i>Inscriptions de la Mésie Supérieure. I. Singidunum et le nord-ouest de la province</i> , Belgrade, 1976
ISM	<i>Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae – Inscripțiile din Sythia Minor</i> , București, I. <i>Histria și împrejurimile</i> (Dionisie M. Pippidi), 1983; II. <i>Tomis et territorium – Tomis și teritoriul său</i> (Iorgu Stoian), 1987; III. <i>Callatis et territorium – Callatis et son territoire</i> (Alexandru Avram), 1999; IV. <i>Tropaeum – Durostorum – Axiopolis</i> (Emilian Popescu), 2015; V. <i>Capidava – Troesmis – Noviodunum</i> (Emilia Doruțiu-Boilă), 1980; VI.2. <i>Supplementa 2. Tomis et territorium Tomis et son territoire</i> (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), 2018
Istros	Istros, Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila
JAHA	Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
JAS	Journal of Archaeological Sciences, London – New York
LIMC V	<i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i> , vol. V. 1–2, Zürich – München, 1990.
LGPN I	P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, I. The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica</i> , Oxford, 1987
LGPN II	M.J. Osborne, S.G. Byrne (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, II. Attica</i> , Oxford, 1994
LGPN IV	P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, IV. Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea</i> , Oxford, 2005
LGPN V A	T. Corsten (ed.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, V A. Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia</i> , Oxford, 2010
LGPN V B	T. Corsten (ed.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, J.-S. Balzat, R. W. V. Catling, E. Chiricat, T. Corsten (eds.), V B. Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia</i> , Oxford, 2014
LGPN V C	P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, J.-S. Balzat, R. W. V. Catling, E. Chiricat, T. Corsten (eds.), V C. Inland Asia Minor</i> , Oxford, 2018
Marisia	Marisia, Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
MCA	Materiale și Cercetări Arheologice, București
I.Mus. Iznik	S. Şahin, <i>Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)</i> , I–II 1–3 (IGSK 9–10 1–3), Bonn, 1979–1987
O.Krok I	H. Cuvigny, <i>Ostraca de Krokodilô I. La correspondance militaire et sa circulation. Praesidia du désert de Bérénice II, O.Krok. 1–151</i> , Cairo, 2005
O.Krok II	A Bülow-Jacobsen, J.-L. Fournet, B. Redon, <i>Ostraca de Krokodilô II. La correspondance privée et les réseaux personnels de Philoklès, Apollôs et Ischyras. Praesidia du désert de Bérénice V, O.Krok 152–334</i> , Cairo, 2019
OLA	Orientalia Lovaniensia Analecta, Leuven
Oltenia	Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
PAT	Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Cluj-Napoca/Paris – Budapesta
I.Perinthos	M.H. Sayar, <i>Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften</i> , Vienna, 1998

Peuce	Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
PIR ²	E. Groag <i>et alii</i> , <i>Prosopographia Imperii Romani</i> , 2nd ed., Berlin, 1933–.
Pontica	Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
RE	Pauly-Wissowa, <i>Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft</i> , Stuttgart, 1893–
RÉG	Revue des Études Grecques, Paris.
Revista Bistriței	Revista Bistriței, Bistrița
RICIS	L. Bricault, <i>Recueil des inscriptions concernant les cultes Isiaques</i> , Paris, 2005
RIU	<i>Römische Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RGZM	Barbara Pferdehirt, <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz, 2004
RMD	Margaret M. Roxan, <i>Roman Military Diplomas</i> , London: I. <i>Roman Military Diplomas 1954–1977</i> , 1978; II. <i>Roman Military Diplomas 1978–1984</i> , 1985; III. <i>Roman Military Diplomas 1985–1993</i> , 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, <i>Roman Military Diplomas IV</i> , 2003; P. Holder, <i>Roman Military Diplomas V</i> , 2006
RMI	Revista Monumentelor Istorice, București
RMIA.SM	Revista Monumentelor Istorice și de Artă. Seria Monumente, București
RMM–MIA	Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă, București
SCIM	Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	Studii și Cercetări de Numismatică, București
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> , Leiden, 1923–
I.Smyrna	G. Petzl, <i>Die Inschriften von Smyrna</i> , I–II.1–2 (IGSK 23–24.1–2), Bonn, 1982–1990
SprawArch	Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław-Varșovia-Cracovia
Starinar	Starinar, Belgrad
StComSatuMare	Studii și Comunicări, Satu Mare
StudiaUBB.Historia	Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Studia Historia, Cluj-Napoca
StCl	Studii Clasice, București
TAM	<i>Tituli Asiae Minoris</i> , Vienna, 1901–
Terra Sebus	Terra Sebus. Acta Musei Sabesieinsis, Muzeul Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
I.Thrake Aeg.	L.D. Loukopolou <i>et alii</i> , <i>Ἐπιγραφές τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου μεταξύ τῶν ποταμῶν Νέστου καὶ Ἐβρου (Νομοὶ Ξάνθης, Ροδόπης καὶ Ἐβρου)</i> , Athens, 2005
Tyche	Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
Valachica	Valachica. Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște
VAMZ	Vjesnik Arheoloskog Muyeja u Zagrebu, Zagreb
VDI	Vestnik Drevnej Istorii, Moscova
YES	Yale Egyptological Seminar
Ziridava	Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Județean Arad, Arad
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn